

MODERNİZM-İKTİSAT-RETORİK VE METAFOR ÜZERİNE POST-EPİSTEMOLOJİK BİR DENEME

-A POST-EPISTEMOLOGIC ESSAY ON
MODERNISM-ECONOMICS-RHETORIC AND METAPHOR-

Yrd.Doç.Dr. Murat Ali DULUPÇU*

ÖZET

Modernizm, Batıda, kendiliğinden ortaya çıkan bir tür dünyayı algılama biçimidir. Doğu tarafından özümselemeyen bu dünyayı algılama biçimi, olağan hayatın dışında, bilimin, bilginin ve bunlara ulaşılacak yol olan metodolojinin sınırlarını belirler. Modernizmin bilimdeki belirleyiciliği ayrımcı kural koyucu metodoloji çerçevesinde incelenir. Bu çalışma, ayrımcı kural koyucu metodolojinin evrimi ile bu metodolojinin çizdiği sınırları kaldıran hareketlerden biri olan retorik ve iktisattaki yansımalarının modernist olmayan bir değerlendirmesidir.

Modernism, as an understanding format of the world, was developed in the West spontaneously. It determines not only ordinary life, but also determines borders and contents of science, knowledge and the methodology-the way to reach knowledge- as well. Modernism as a best candidate for understanding the world, produces new outlines within its demarcationist prescriptive methodology. But post-modernism is challenging this methodology and its integrated epistemology. This article examines one of these challenges, the rhetoric and its illustration in economics.

Retorik, Metafor, Modernizm; Rhetoric, Metaphor, Modernism.

GİRİŞ

Yeni bir bin yıla girerken insanlık, neredeyse son üç yüz yılına damgasını vuran modernizmden kurtulma aşamasına gelmiştir.¹ İnsanın dünyada varolduğu süre düşünüldüğünde çok kısa gibi gözüken bu üç yüz yıl, yarattığı değişiklikler açısından kendisinden önceki insanlık tarihine bedeldir. Bunun nedeni modernizmin, getirdiği yenilik ve dönüştürdüğü yapıların ötesinde hayatın her alanını kapsamıştır.

Modernizm, bilim başta olmak üzere sanat, din, dil, toplum, birey, aile gibi bir çok alanda etkili olmuş, daha da önemlisi etkilediği tüm alanlarda tutarlılık sağlayarak, bu alanların birbiri ile çatışmasını engellemiştir.²

Modernizm kendinden beklenen ilerleme işlevini yerine getirirken çatışmaları ortadan kaldırmak için evrensel kurallar geliştirmiştir. Bu kurallar sayesinde iyi ile kötü, güzel ile çirkin, gerçek ile yanlış arasındaki fark ve sınırlar belirlenmiştir. Kurallar ile çatışmalarını yok eden modernizm, bilimdeki kurallarını metodoloji ile formüleştirmiştir.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.

¹ Modernizmin sonu ve post-modernizme giden yola ilişkin tartışmalar, çok geniş bir literatüre sahiptir. Bu literatürün analizi çalışmanın boyutlarını aşacağından kapsam dışı bırakılmıştır.

² Somut bir örnek verilecek olursa Batıda işçi sınıfı ile kapitalistlerin çatışması demokrasi ile sonuçlanmış, böylelikle toplumsal gelişmenin en önemli dinamiğini Batı (gelişmiş ülkeler) kendiliğinden kazanmıştır. Halbuki modernizmi kendiliğinden geliştiremeyen Doğu (az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler) demokrasi gibi Batının kendiliğinden kazandığı kavramları veri olarak almak zorunda kalmıştır.

Bilgiye nasıl ulaşılabileceğini gösteren metodoloji, bilginin ne olduğunu belirleyen epistemolojiyle birlikte hareket eder. Metodoloji ve epistemoloji, böylece bilimin sınır ve içeriğini belirler. Bu sınır ve içerik belirleme işlevi modern bilimde, ayrımcılık (demarcation) ve kural koyuculuk (prescription) ile kavramsallaşır.

Ayrımcılık; insanların bilim dışındaki diğer faaliyetleri ile bilim arasında açık ve net bir sınır çizer. Öyle ki metodolojistin amaç ve görevi; "*bilimi farklı yapan*"ı tanımlamaktan ibarettir. Bu, kolayca kural koyuculuğu besler: Çünkü, bilimi farklı yapan tanımlanabilirse, bu farklılığı sağlayan zorunlu süreç ya da emirler ortaya çıkar, yani bilimin yapılabileceği kurallar seti elde edilir.

Modernist düşüncenin ürettiği ayrımcı kural koyucu metodoloji, bilimsel faaliyetler üzerinde kurduğu tekeli yönetim ile neyin bilim olup olmadığına karar verir. Bu karar mekanizması Batıda kendiliğinden gelişirken, Doğu diğer faaliyetlerinde olduğu gibi, bilimin de nasıl yapılacağını Batıdan veri olarak alır.

Batının geliştirdiği ve oradan da dünyaya yaydığı (empose ettiği) modernizm, içinde barındırdığı açmazlar yüzünden sıkıntıya düşmüş, krize girmiştir. Modern bilim de bu krizden özellikle ayrımcı kural koyucu metodoloji perspektifinde kendine düşen payı almakta, ortodoks metodoloji ve epistemoloji sık sık sorgulanır hale gelmektedir. Metodoloji ve epistemolojiyi hesaba çeken modernizmden kurtulma ya da modernizmi aşma çabaları post-modernizm üzerinde odaklaşmaktadır. Post-modernizm doğası gereği iki ucu açık, tanımlanamayan, tanımlanmak istenmeyen bir konsepttir. Çünkü post-modernizm ortaya çıkmasını sağlayan itici güçlerin başında modernizmin yarattığı kuralcılık ve belirleyicilik gelir. Kuralcılık ve belirleyiciliğe karşı olduğundan post-modernist düşünce, modernizme alternatif olmaktan daha çok modernizmi kapsayan bir düşünce biçimidir.

Bu makalede öncelikle Batı-Doğu ayrımını belirginleştiren modernizm genel olarak eleştirilecek ve modernizmi veri olarak aldığı için Doğunun sorunlarına çözüm bulamadığı tartışılacaktır. Daha sonra modernizmin, ayrımcı kural koyucu metodolojiye dayanarak geliştirdiği metodoloji ve epistemoloji akımları incelenip, bu akımların sorunları ve eksik yönleri ortaya çıkarılacaktır. Bir başka açıdan modern bilimin nasıl yapıldığı ve modern bilim yapmanın metotları sorgulanacaktır. Son aşamada modern epistemoloji ve metodolojiye iktisat bilimi tarafından verilen post-modernist karşılık olan "retorik yaklaşım" ve onun aparatı "metafor" incelenecektir.

Gerçeğin objektifliğini ve bilimin uğraşısını farklı bir açıdan değerlendiren retorik yaklaşımı, bilim, bilgi ve gerçek nedir sorularına insanla bütünleşik cevap aradığından hakim epistemolojinin ötesinde bir arayıştır. Bu makale, bilginin büyümesini savunan ayrımcı kural koyucu metodolojinin eleştirisini yaparak sözü edilen retorik iktisat bağlamında incelemekte, iktisatta kullanılan metaforlarla retorik ortodoksiye meydan okumasını desteklemektedir.

1. MODERNİZMİN MODERNİST OLMAYAN ELEŞTİRİSİ

Günümüze kadar Batı düşüncesini şekillendiren dünyayı algılama biçimi, bilimin de kriterlerini belirleyen, kartezyen-mekanistik dünya görüşü olmuştur. Batı, bir kez olağanı belirledikten sonra diğer düşünceleri marjinalleştirmiştir.

Düşüncenin alt yapısı bir kere katıksız modernizm ile son şekline ulaşıncaya, artık yeni türeyen her türden dünyayı algılama biçimleri koşulsuz bir teslimiyetle

modernizm üzerine inşa edilmek zorunda kaldı. İnsanlık modernizmi üretirken, “*cogito ergo sum*” geleneğini benimsedi.³ Öyle ki Doğu için batılılaşmanın eşiti uygarlaşma, modernleşme veya çağdaşlaşma oldu. Modernizmin yayılmacı tutumu, doğası gereği doğrusallık ile beslenince, söz konusu doğru çizgide ileri olan ve geriden gelen aktörlerin konumları belirlendi. Modernist bir ifade ile söylenirse, kartezyen dünya düzleminde koordinatlar konumlandırıldı.⁴ Bu senaryoda, ya da popüler deyişle projede, Batı kendi ürettiği tüm öğretileri, hatta eğitim sistemini modernist felsefede kurguladığı için bu paradigmanın ötesine geçmekte zorlandı. Şimdi ise post-modernist söylem ile kendini aşmaya, eleştirmeye, yeni bir paradigma oluşturmaya çalışırken; kendisi, kendini eleştirme ya da aşma fırsatını başkasına tanımadan kendisi yapmakta. Doğu ise, kendisine doğrusal çizgide ne kadar geri olduğu gösterilince, kendinden öndekilere ulaşma çabasıyla diğer bütün kaygılarını bir kenara itip, hatta yakalama çabasını içselleştirip tüm gündemini bununla doldurmaktadır.⁵

Bu sahnede, bilimin, bilim olmayanın ve bilginin ne olup olmadığı hep kartezyen-mekanistik-pozitivist-modernist düşünce tarafından kararlaştırılmıştır. Bilimdeki saygınlığın formülü bu şekilde oluştuktan sonra, bilimsel faaliyetler de doğal olarak Batıya endekslenmiştir. Bu ortamda alternatif bir algılama biçimi, Batı karşısında Batı gibi düşünmediği sürece ya bilimsel olmamakla suçlanıp yok olma mahkumiyetine çarptırılacak ya da Batının kendi paradigması içinde Batının kendi içindeki öz eleştirisi olarak “batılaşacak”.

Batı, bilimsel faaliyetin bir tür algılama biçimine dayandığını kabul etmekle birlikte, kendi algılama biçimini kusursuz görür. Çünkü modernizm kendini temellendirmede Bilimsel Devrim ve Aydınlanma Felsefesi ile bütünlük olarak insan-insan, insan-toplum, insan-çevre ve benzeri ilişkilerin türev kombinasyonlarda tam bir bütüncüllük veya uzlaşma sağlayarak bilimsel çelişkiye fırsat vermemiş, Batı kendini kendine göre kusursuzlaştırmıştır.

Buraya kadar çizilen manzara “Batı bilimi ve değerleri” formülünün iki kutupta da kabul görmesinin somutlaşmasıdır. İktisat da modernizm ile birlikte dünyaya geldiğine göre, bu bilişsel oluşumda dışarıda kalması beklenemez. Hele bir de iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith’in “Astronomi Tarihinin Gösterdiği Üzere Felsefi Araştırmaları Yöneten ve Yönlendiren İlkeler” adlı eserinde Newton’a hayranlığını vurgulayıp, Newtongil bilim anlayışını ahlak felsefesine, oradan da iktisada uygulama-

³ Descartes’in “*düşünüyorum o halde varım*” ifadesi, evrenin anlamlı olabilmesi için insanı ve insan aklını zorunlu bir koşul haline dönüştürdü. Akıl insan bedeninden kopuk bir nesne olarak tasarlandı. Beden dışlandı. İnsanın olmadığı bir evren anlamsızdı. Aslında ne kilise öğretisindeki gibi dünya-tanrı merkezli evren, ne de Newtongil kozmos anlayışı insanı merkez almıyordu. İnsanın merkeze alınması hümanist düşünceyi beslemekle birlikte, organizmayı yeniden canlandıracağına Newton’un mekanik evrenine ilginç bir şekilde destek verdi.

⁴ Kartezyenizm, düşünceyi analitik düzlemle x ve y değişkenlerine indirgerken, modernizm her şeyi ikiye bölme projesi üzerine kuruldu. Batı bu projeyi ikiye böldüğü olgu veya düşünceden birinin galip gelmesini sağlayarak, pozitivist topluma pozitif katkı sağlar hale getirdi. Doğuda ise mücadeleyi kazanan bir taraf olmadı. Doğu ikiye bölünmüşlüğü ve çelişkileri içselleştirerek biçimsizleştirdi. Neo-marksizm bu biçimsizliği ekonomi boyutunda eklemleme ile isimleştirdi de, bu durumun etkili kuramları türetilemedi. Biçimsizleşme ve çelişkilerin bütünlüğünün somut örnekleri için Bkz. A. Mesud KÜÇÜKKALAY, *İstanbul 24 Saat-İktisadi İdeolojik ve Toplumsal Bir Deneme*, Isparta, 1996.

⁵ Modernizmin doğrusallığını Marx’ın Komünist Manifestosu’nda veya Rostow’un Komünist Olmayan Manifesto’sunda da görebilmek mümkündür.

ya çalıştığı belirlenince, iktisadın daha kuruluş aşamasında nasıl mekanik ve pozitivist temellere oturduğu pratikte ve düşüncede daha da netleşmekte.⁶ İktisat, modern bilimin bir parçası olunca, iktisatçılar da dünyayı diğer modernistler gibi algılayacaklardı. Ve böylece sosyal olguların mekanikleştirilmesi sürecine iktisat da dahil oldu, bilimin öncülüğü ve yanılmazlığı bu disiplini de sardı.

İlginç bir biçimde bilimin niteliğine ilişkin tartışmalar, iktisadi etkilese de hiç biri 20. yüzyıldaki tartışmalar kadar etkili olmamıştır. Epistemoloji ve metodoloji eksenindeki söz konusu 20. yüzyıldaki tartışmalar, modernist düşüncenin dünyayı algılama biçimine destek veren ayrımcı ve kural koyucu düzlemde gelişti. O kadar ki, bir modernizm hastalığı olan doğrusallık, bu alanda da etkili olarak, epistemoloji ve metodolojinin bilginin büyümesi (growth of knowledge) ile eş tutulur hale gelmesine yol açtı. Bu bağlamda kanıtlanabilirlik-yanlışlanabilirlik-bilimsel araştırma programcıları (yani mantıksal pozitivistler-Popper-Lakatosçu gelenek), bilimsel bilginin nasıl elde edildiğini ve bilimin oluşum süreçlerini tartışmakla beraber, özde modernizm projesinin yörüngesini değiştirmediler. Kuhn ise bu yörüngenin dışına taşınca fazla itibar görmedi. Çünkü ürettiği paradigma kavramı ile bilimi tutuculaştırıyordu. Feyerabend ise anarşist kimliğinde, aksi iddia edilse de modernist bilgi büyümeciliğinden sapmıyordu. Feyerabend, modernist bilimin sınır bekçiliği kurumunu eleştirerek, genelde bilim felsefesinin, özelde ise epistemolojinin, modernizmin izin verdiğiinden daha fazla mitik unsurların bünyesinde barındırdığını, retorik ile propagandanın bilim adamının bilimsel ilerlemesinde metottan çok daha fazla ön plana çıktığını savundu.⁷

Sonuçta modernizm metot ve bilgi konusunda kendi çizdiği sınırlar içinde kendini geliştirmeye çalıştı. Bu durum, modernist düşüncenin kendini sürekli yeniden üretmesinde temel bir rol oynadı. Söz konusu yeniden üretim süreci, bilimsel gerçek ve doğruya ulaşmada tek meşru yol kabul edilen metodoloji alanında da kendini gösterdi. Bu nedenle modernist metodoloji ve epistemoloji çalışmalarının eleştirisinin yapılması iktisatta kullanılan retorik anlaşılmaya yardımcı olacak, meşruluğunun sağlanmasına yönelik zemin hazırlayacaktır.⁸

2. EPİSTEMOLOJİ VE METODOLOJİDEKİ MODERN KONSENSÜS: BİLGİNİN BÜYÜMESİ⁹

Buraya kadar yapılan açıklamalardan modernizme ilişkin şu temel sonuçlardan söz edilebilir:

- Batıda kendiliğinden gelişmiş, Doğu tarafından veri alınmıştır.
- Doğu ne alternatifini türetebilmiş ne de modernizmi özümseye bilmiştir.

Doğunun modernizmi içselleştirememesi modernizmin doğası gereğidir.

⁶ Ayşe BUĞRA, **İktisatçılar ve İnsanlar**, İletişim Ya., İstanbul, 1995, s. 92; Smith Newton ilişkisinin daha çarpıcı yönleri için Bkz. Jerry EVENSKY, "Ethics and Invisible Hand", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 7(1993), s. 197-199.

⁷ Ercan EREN, **İktisatta Yöntem**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1992, s. 139-140.

⁸ Modernist metodoloji ve epistemolojinin eleştirisi aynı zamanda modernizmin kendini üretme sürecini de besler. Fakat buradaki eleştirel yaklaşım retorik desteklemek için kullanılmıştır. Bu ilginç durum aslında post-modernizmin modernizmi kuşatmasından kaynaklanmaktadır.

⁹ Hemen belirtelim konsensüs, post-yanlışlamacıların Popper karşısında bilginin büyümesini savunmaları ve metodolojide ana akımın bu yöne kaymasıdır. Bu konsensüsün adını veren eser için Bkz. I. LAKATOS- A. MUSGRAVE (editörler), **Criticism and the Growth of Knowledge**, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

- İnsanı merkez alır, bunu akli ön plana çıkarmak için kullanır.
- Hayatın her alanında etkilidir. Bu toplumsal tutarlılık sağlar.
- Bilimin sınır ve içeriğini belirler yani bilimi tanımlamanın ötesinde bilgi ve metodu kendi kuralları çerçevesinde sanki mitleştirir.

Yukarıda saptanan modernizme ilişkin sonuçlar 20. yüzyılın son yarısında yoğunlaşan metodoloji ve epistemoloji konusundaki çalışmalar/tartışmaların da çerçevesini çizmiştir. Söz konusu çalışmalar/tartışmalar temelde *modern bilimin nasıl yapılması gerektiği* sorusunun cevabını aramıştır. Bu soruya verilen cevaplar ve bu cevapların yetersizlikleri, iktisadın modernist metodoloji ve epistemolojiye post-modernist çerçevedeki tepkilerinden birisi kabul edilen retorik ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İktisatçılar arasında modernist felsefenin çizdiği sınırlar içinde metodolojik farklılık yaşansa da, son yıllarda genel bir konsensüsün ortaya çıktığı görülmektedir. Pozitif iktisat, ampirik fenomenlere ilişkin objektif bilginin araştırılmasında uygulanan yegane bilimsel metod görünümünü almış, ampirik kanıtlarla açıklanabilir bir hipotezin test edilmesi, üstelik bir de bu hipotez iyi eklenmiş bir teoriye dayanıyorsa, iktisat biliminin ta kendisi haline gelmiştir. Batıdaki bu yönelim Doğuda da yaygınlaşırken, bu ülkelerdeki ampirik kanıtların yetersizliği “vekil değişken” kullanmayı ve “veriden veri türetme” uygulamalarını zenginleştirmiştir.

Tüm sosyal bilimleri ve dolayısıyla iktisadı etkileyen temel modernist metod geliştirme hareketleri kabul edilen mantıksal pozitivism, yanlışlanabilirlik ve mantıksal ampizm (bilimsel araştırma programları) ayrımcılık ve kural koyuculuğu öz yapılarında paylaşırlar. Dolayısıyla modernist bilimi niteleme çalışmaları ayrımcı kural koyucu metodolojide (demarcationist prescriptive methodology) somutlaşır.¹⁰ Bu üç bilgi, doğru ve gerçeğe ulaşma çabasından sonuncusu olan bilimsel araştırma programları, bilginin büyümesi paydasında modernistleri uzlaştırmıştır. Bu uzlaşmaya rağmen, modernist metodoloji kendini modernizm dışı ataklara karşı koruyamamıştır.

Aşağıda söz konusu uzlaşma (bilimsel araştırma programları) ve ondan önce modernizmde kural koyucu olmak için çabalayan mantıksal pozitivism ve yanlışlanabilirliğin eleştirisi yapılacaktır. Bu eleştirel yaklaşım, iktisatta alternatif metodoloji ve epistemoloji formatı olabilecek retoriğe dayanak teşkil edecektir.

2.1. Mantıksal Pozitivism

Rasyonalist ve ampirist metodologlar insanlığı safсата ve dogmadan kurtarma endişesini taşımışlar, yani modernizm projesi çerçevesinde bilim ile bilim olmayı ayırt etmeye çalışmışlardır. *Rasyonalistler* bu kurtarıcı misyonu muhakeme ile doğruya ulaşmada aklın gücünü temel alarak başaracaklarına inanmışlardır. Diğer yandan *ampiristler* maddi dünya hakkında garantili, başka bir deyişle yanlışlanabilir bilgiye insan duyuları ile ulaşılacağını tartışmışlardır. Bu nedenle onlara göre sistematik gözleme dayanan bilimsel metod, insanoğlunu gerçeğe götürmekteydi.

Mantıksal pozitivistler, modern bilim içinde bir metod belirleme girişimi olarak, rasyonellik ve ampizmi birleştirerek bilimsel çabaları yeknasaklaştıracağını,

¹⁰ A. J. RANDALL, “Against Demarcation: A Critique of Official Methodology of Economics”, *Lectures in Economics: Philosophy of Thought Conference, Proceedings of a Symposium in Honor of John R. Jack Edwards*, Oregon State University, Oregon, 1986, s. 45-58.

metafizik unsurlardan kurtaracağını umut ettikleri metodolojiyi ürettiler. Mantıksal pozitivistlere göre bütün karmaşık önermeler temel/basit önermelerden türetilir niteliktedir. Her temel/basit önermeye karşılık gelen duyum gözlemsel bir temel/basit gerçek vardır ve bir ifade, onu doğrulayan metot tanımlanabiliyorsa anlamlıdır. Nihayetinde bilim ile bilim olmayan arasındaki fark, anlamlı olan ile anlamsız ya da duyumlu ile duyumsuz arasındaki ayrımla özdeşdir. Yanısıra mantıksal pozitivistlerde karmaşık ile basit olan arasındaki ilişkinin rasyonelliği, önermelerin gözlemlere dayandırılması ampirizmi içerir. İfadelerin metotla kanıtlanması bilim ile bilimsel olmayan arasındaki ayrımcılığı ortaya çıkarır. Bilimsel olmayanın anlamsız-duyumsuz kabul edilmesi bilimi kaideye oturtur, yüceleştirir.

Kendisinin sınır ve kurallarını saptadığı bilimi kutsayan mantıksal pozitivism, bazı sorunlara çözüm getirememiştir. En başta teorilerin gözlemlenebilir unsurlara dayalı kurulması zorunluluğu, mantıksal pozitivismi ortaya çıktığı dönemde bile onu bir sorun yumağı ile karşı karşıya bırakmıştır.¹¹

Diğer bir sorun ise bu akımın, teorinin unsurları ile gözlemlenebilir gerçekler arasında birebir karşılık kurmak istemesindeki ısrarıdır. Halbuki teorinin dili, içerdiği unsur, aksiyomları ve mantık kurallarıyla manipülasyona açık kapı bırakır. Bir teorinin gerçek dünyaya ilişkin olması aslında mantıksal bir zorunluluk değildir. Ancak, şayet amaç buysa teorinin unsurları gerçek dünya objelerine bir *gözlem diliyle* bağlanır.¹² Bununla birlikte teoriler doğası gereği basitleştirilmiş soyutlamalar iken, fenomenler karmaşık ve çok yönlüdür. Öyle ki fenomenler sıradan gözlem diline izin vermez.¹³ Gerçeği açıklamada yarışan teoriler anlamsal bağlamda farklı olsa da, farklı gözlem dillerinin bulunması teorileri karşılaştırılmaz kılar.¹⁴

Bütün bu eksiklikler mantıksal pozitivismin bilimi farklı kılma uğraşını başarısızlığa uğratar. Bu misyonu Popper devralır.

2.2. Yanlışlanabilirlik ve Bilimsel Objektiflik

Popper mantıksal pozitivismin karşı karşıya kaldığı sorunlara pratik bazı çözümler getirmiştir. Öncelikle Popper'in argümanına göre teorilerin gözlemlenebilir unsurlara dayanarak kurulması zorunlu değildir, teorilerin gözlemlenebilir sonuçlarının olması yeterlidir. Bu yaklaşım sayesinde, teori ile gözlemlenebilir kanıtlar arasındaki bağ muhafaza edilmiştir, yani Popper'in bu rehabilitesi, Popper aksini savunsa da, pozitivismin faaliyet sahasını daraltacağına genişletmiştir.

Popper'in getirdiği asıl çözüm, kanıtlanabilirliğin yerini, kendisi ile ünlenen, yanlışlanabilirlikle değiştirmesi olmuştur. Popper, sonlu sayıdaki doğrulayıcı gözlemler-

¹¹ Örneğin, mantıksal pozitivismin Viyana'da geliştiği dönemde bilim dünyası, atom ve gen teorisini, henüz hiç kimse tarafından ne bir gen ne de bir atom görülmemesine rağmen başarılı karşılamıştır.

¹² Bu gözlem dili olgunun teorileşmesindeki relativizmi vurgular. Harre bu gözlem diline örnek olarak sözünü, yani her araştırmacının türettiği farklı terminolojiyi verir., Bkz. R. HARRE, "History of Philosophy of Science", *Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 7, MacMillan, London, 1967, s. 28996; bu konu için genel olarak Bkz. H. I. BROWN, *Perception, Theory and Commitment*, University of Chicago Press, Chicago, 1977.

¹³ BROWN, s. 46-48.

¹⁴ H.FEIGL- G. MAXWELL (editörler), *Scientific Explanation, Space, and Time, Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962 içinde; P. FEYERABEND, "Explanations, Reduction and Empiricism", s. 28-97.

rin genel bir ifadeyi doğrulamayacağını göstermiş, tek bir zıt gözlem genel bir ifadeyi yanlışlamak için yetmiştir. Böylece mantıksal pozitivismi tamamen yok ettiğini ve bu nedenle bundan sonra pozitivism sözcüğünü kendi metodolojisinde kullanmayacağını ilan etmiştir.¹⁵

Popper çalışma hayatının ara döneminde bilimsel objektiflik kavramını geliştirdi.¹⁶ Bu kavram, açıklayıcı bir hipotezin ileri sürülmesini, ilgili kanıtlarla test edilmesini ve hipotez, test ve nihai bulguların ilgi duyan her hangi bir kişiye ulaşabileceği yolla raporlanması süreci olarak tanımlanıyordu.¹⁷ Popper, bir kez daha bilim ile bilimsel olmayan arasında keskin çizgiler koyarak bilim yapmanın net kurallarını sunmaktaydı.

Popper mantıksal pozitivistleri çözümleyemediği bazı sorunlara çözüm getirirse de, hala çözümlenmemiş sorunlar bulunmaktaydı. İlk, teorik bir önermenin ampirik testi yardımcı varsayımları gerektireceğinden, teoriyi, yardımcı varsayımların ampirik bozukluğuna gönderme yaparak her zaman haklı çıkarmak ya da korumak mümkün olabilecekti. İkincisi bütün rakip açıklamaları ispatsızlayarak ispata (yanlışlayarak kanıtlamak) gitmek olanaksızdı. Üçüncüsü, bir hipotez testinin geçerliliği, verilerin kesinliği tartışılan tüm bir açıklayıcı sistemin geçerli yapısına dayanması, tüm bir sistemi hipotezin reddi karşısında savunmasız bırakıyordu.¹⁸ Dördüncüsü, keskin yanlışlanabilirlik yanlışları yok ederken, güvenilirbilir bilginin birikimine olanak vermiyordu. Yanlışlanabilirlik neye inanılmaması gerektiğini göstermede başarılı olurken, neye inanılması konusunda suskun kalmayı tercih ediyordu.¹⁹

Son olarak, diğer bir sorun, mantıksal pozitivismden beri süre gelen karşılaştırılmazlığın Popperyen metodolojide çözümlenememesiydi. Yardımcı (ek) varsayımlar arasında hipotez testi için önemli olanlar, neyin kanıt veya bulgu sayılıp sayılmayacağını belirlemesine rağmen,²⁰ rakip/karşı teoriler, farklı gözlem dilleriyle kanıtları farklı yorumlayacaklardır.²¹ Bu durum ise karşılaştırmada ortak kriterlerin türetilmesine izin vermeyecektir.

Yukarıdaki eleştirilerden öte, Popper bir yandan bilimsel metodolojiyi geliştirirken, diğer yandan yanlışlanabilirlikle bilimsel gelişimin cesareti kırar. Fakat Lakatos, Popper'in eski öğrencisi, bilginin büyümesi akımıyla uzlaştırıcı ve çözümleyici rolü üstlenir.

¹⁵ Adomo ve diğerleri ise Popper'in yanlışlanabilirliğini düzeltme olarak kabul edip pozitivismden temel bir sapış olduğunu kabul etmediler. Bkz. T. W. ADOMO ve Diğerleri, **The Positivist Dispute in German Sociology**, Harper and Row, New York, 1976.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. C.H. MACE (editör), **British Philosophy in the Mid-Century**, Allen and Unwin, London, 1957 içinde; K. POPPER, "Philosophy of Science: A Personal Report", s. 155.

¹⁷ E. N. CASTLE, "On Scientific Objectivity", **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 50 (1968), s. 809-814.

¹⁸ Yani hipotez testinin olumsuz sonucu tüm sistemi tehlikeye sokar, Bkz. E. D. SMITH, "Methodology for Agricultural Economists: An Instrumental Perspective", **Journal of Agricultural Economics**, Vol. 78 (1996), s. 906-910.

¹⁹ B. CALDWELL, "Clarifying Popper", **Journal of Economic Literature**, Vol. 29(1991), s. 1-33.

²⁰ Bu konudaki kapsamlı bir tartışma için Bkz. C. GLEYMOUR, **Theory and Evidence**, Princeton University Press, Princeton, 1980.

²¹ Bu makalede Popper'in kariyerinin son döneminde geliştirdiği "kritik rasyonalizm" tartışma dışı bırakılmıştır.

2.3. Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi

Lakatos, karşılaştırılmazlık sorununun farkına vararak, Popper'in bilimsel objektifliğini, bilimin rasyonel bir süreç olarak kavramsallaştırılmasını ve bu süreçte test etmenin merkezi rol oynamasını iyileştirmeye (rehabilitate etmeye) çalışmıştır. Popperyen yaklaşımı iyileştirerek *araştırma programlarını* kavramını geliştirir. Bu program; tanım gereği test edilmeyen, belki de test edilemeyen sert çekirdek önermeleri ve türev önermelerin test edilen koruyucu kuşağını ve açıklanan önermelerin iyileştirme ile araştırma programlarının *ilerleyici* veya *dejenere edici* süreçlerini içerir. Bu yaklaşım Kuhn tarafından alkışlanarak, iktisatçılar arasında popülerleşmiştir.²² Fakat Lakatos'un uzlaşmacı metodu (bilimsel araştırma programı) kendinden öncekileri sentezlemeye yönelikse de, aslında Lakatos'un amacı, hem rasyonalistleri hem de ayrımcı kural koyucu metodolojiye karşı olanları tatmin etmek olmuştur.²³

Lakatos'un bilginin büyümesi ile kendinden öncekileri sentezleme girişiminde mantıksal pozitivistler ile Popper'in başaramadığı bilimsellik ölçütünün nesnellik kaynağını meşrulaştırma çabasında, Lakatos ne kanıta ne de yanlışa dayanmak yerine, ampirik zenginliğin üstünlüğünü kabul eder.²⁴ Bu üstünlük, tarihsel gerçekleri açıklamada diğerlerinden daha başarılı olmasından kaynaklanır. Ancak tarihsel niteliği Lakatos'u geçmişteki bilimsel çalışmaları açıklamada başarılı kılarken, Lakatos'un açıklamaları bugün ve gelecekteki bilimsel faaliyetler konusunda aynı performansı göstermez.

Lakatos'un görüşlerinin en çok sıkıntıya girdiği nokta, ilerleyici ve dejenere edici bilimsel araştırma programlarını birbirinden farklılaştırmadaki yetersizliğidir. Geçmişteki araştırma programlarını ampirik zenginlikleri ile sınıflandırmak mümkün olsa da, günümüzde devam eden programlarını ayırt edici temel bir kriter geliştirememiştir.

Sonuçta modernist proje bir kez daha bilim ile bilim olmayanı belirlemeye çalışmış, bunun cevabını bilim tarihi bağlamında verse de, içinde bulunduğumuz zaman dilimindeki bilimsel faaliyetleri değerlendirme bir kez daha tatmin edici sonuçlara ulaşamamıştır.

3. İKTİSATTA RETORİK

Tüm anlatılardan anlaşılacağı gibi, modernizmin bilimi niteleme, tanımlama ve değerlendirme faaliyetleri ekseninde süre gelen metodoloji ve epistemoloji çalışmaları, mevcut gücünü ayrımcılık ve kural koyuculuğundan almaktadır. Kendi içindeki yoğun tartışmalar ayrımcılığı daha da belirginleştirmeye yönelik olduğundan, bu tartışmaların yıpratıcı etkisi azalmaktadır. Fakat ister istemez bu yoğunluktaki tartışmalar bir çok soru işaretini doğurup, modern bilimin krallığına ağır darbeler indirmektedir.

²² D.A. REDMAN, *Economics and the Philosophy of Science*, Oxford University Press, New York, 1991.

²³ Karşı olanlar arasında başta gelenler P. FEYERABEND, *Against method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, NLB, London, 1975 ile daha sonra D.N. McCLOSKEY, "Rhetoric of Economics", *Journal of Economic Literature*, Vol. 20(1983). Ayrıca T. Kuhn'un da bilimsel devrimleri tamamiyle rasyonel süreçler olarak algılamadığını burada belirtelim, Bkz. T. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1962.

²⁴ BUĞRA, s. 317.

Metot ve bilgi konusundaki tartışmaların sadece fen bilimleri ile sınırlı olması, iktisatçıları şu veya bu şekilde metodoloji tartışmalarının içine sürüklemiştir. Mantıksal pozitivistten Feyerabend'e kadar uzanan zengin metot panoramasında iktisatçıları, kendilerine çeşitli kategorilerde yer bulmuşlar, hatta iktisatta metot arayışları yoğun tartışmalara sahne olmuştur.

Bilime olan kesin inançta bir sapma görülmezken, bilime giden yolda yani metodolojide çeşitli varyasyonları bulunması, bu uzun metot tartışmaları maratonunun sonunda bilimin niteliği hakkında da bir çok soruyu ve sorunu gündeme getirmiştir. Bilime olan inanç, böylece en azından modernist bilime olan inanç şekline dönüşmüş ve o zamana kadar izin vermediği alternatif bilime modernizm yeşil ışık yakmıştır.

Modernizmin söz konusu sancılarının iktisattaki en belirgin yansıması anlam gücü, söylem ve benzeri kavramlarla ifade edilen retorik getirdiği bakış açısıdır.²⁵ Feyerabend'in metoda karşı olan tavrının yerine retorik ikame eden, bir başka deyişle Feyerabend'deki metot düşmanlığını metodun gereksizliğine dönüştürerek özgünleştirip iktisada aktaran McCloskey, metoda itaatkarlığın iktisatçıları kum havuzunda oynayan küçük çocuklara çevirdiğini belirtmektedir. Kuşkusuz McCloskey'in öncülüğünü yaptığı iktisattaki retoriksel yaklaşımın doğmasında Popper sonrası çalışmaların açmazının da rolü vardır. Öte yandan mantıksal pozitivistten Feyerabend'e kadar ki tüm metodoloji ve epistemoloji çalışmaları birbirini tamamlar nitelikte olması sanki bilginin büyümesi metodolojisini haklı çıkan bir manzara çizmektedir.

3.1. Post-Yanlışlamacılığın Krizi: Retoriğe Geçiş

Kuhn, Lakatos ve Feyerabend post-yanlışlamacılar arenasında iyi bilim yapmanın, hipotez geçerliliğinden çok daha fazlasını gerektirdiğinin farkına varmalarına rağmen, ana akım metodoloji başka konulara fazla ilgi göstermemiştir.

Teorik ilerleme ve hipotez formülasyonundaki *yaratıcı unsurlar*, sadece test etme sürecinin önemli meselelere uygulanıp uygulanmadığını belirleyebiliyordu. Böylelikle nesnellik maksimize ediliyordu. Dolayısıyla Kuhn ve diğer post-yanlışlamacılar iktisatta klasik, neo-klasik ve Keynesyen teorik devrimlerle temsil edilen paradigma kayması sürecini anlamaya yöneldiler. Bu yaklaşım bilimsel ilerlemenin, yaratıcı süreçlerin etkinliğine bağlı ve onunla sınırlı olduğunu ortaya çıkardı.

Maalesef Kuhn ve diğerlerinin öncülüğünü ettiği bilginin büyümesinin yanlışlanabilirlik karşısındaki başarısı, teorik sistemlerin eleştirisine bir metodoloji kazandırma yönünde anlamlı katkı sağlayamamış, onun yerine ilgi odağı devrimsel teorik imar ya da yeniden yapılanma ile dejenere edici bilimsel araştırma programları olmuştur. Teoriye eleştirmeye yönelik sorgulama sisteminin hangi özelliklere sahip olması gerektiği araştırılmamıştır.²⁶

İktisat bu metodolojik tartışmaların göbeğinde Friedmancı pozitivistten öteye gitmeye çalışıp durmakta iken, 1970'lerden itibaren yeni klasik makro iktisat makro iktisadı mikroya indirgeyen görünümü ile Chicago Okulu'nun geleneğini devam ettirmeye, iktisadı Lakatosçu kimliğe taşıyarak bir görünüm almaya başlamıştır. Öte yan-

²⁵ İngilizce'deki "discourse analysis" söylem analizi şeklinde Türkçe'de çevrilmiştir, retorik bu kavramın iktisattaki uyarlaması olarak kabul edilebileceğinden çalışmada retorik biçiminde kullanılmıştır. Retorik iktisattaki bu kullanımı güzel söz ve belagat gibi Türkçe karşılıklarından farklıdır.

²⁶ SMITH, s. 906-910.

dan son yıllarda iktisat metodolojisine olan ilginin artması ekonomilerin eskisi kadar yüksek performans sergileyememelerine, iktisattaki Keynesyen-neoklasik sentezin yıkılmasına yani makro iktisadın çökmesine dayandırılabilir. Ancak modernitenin hakim dünya görüşü olmasından da kaynaklanan genel bir bilim krizi neredeyse tüm disiplinlerin gündemindedir, hatta bu krizin dünyayı algılama biçiminden kaynaklandığı düşünülmürse sanattan edebiyata kadar uzanan eş-anlı bir dönüşümün varlığı tartışılmaktadır. Bu bulanıklık ortamında iktisatta doğal olarak modernizmi, daha doğrusu onun bilimde somutlaşan biçimi ayrımcı kural koyucu metodoloji sorgulamaktadır.

Post-yanlışmacıların teori eleştirecek mekanizmaları geliştirmek yerine bir paradigmadan diğerine geçiş ile ilgilenmeleri modernizm krizi ile birleşince kural koyucu ve ayrımcı söylemciler, post-yanlışmacılar, ciddi eleştirilerle karşı karşıya kaldılar.²⁷ Eleştirilerin odaklaştığı alan iktisat biliminde retoriktir, Deirdre McCloskey iktisatta bilimsel faaliyetlerin modernist bilim değil, tümüyle retorikten ibaret olduğunu iddia ederek hakim algılama biçimi ciddi bir şekilde meydan okumaktadır.²⁸ İktisatta kullanılan anlatım gücünün (discourse) analizine retorik perspektif McCloskey ve destekçisi Arjo Klamer tarafından kazandırılmış, iktisadın bilimsel krizindeki yeni arayışlar biridir.²⁹

3.2. Bilimin İçerik ve Sınırlarına Meydan Okuma: Retorik

Bilgi nedir sorusuna cevap ararken epistemoloji, zorunluluk içinde bilginin nasıl elde edilebileceğini gösteren metodoloji ile işbirliği yapar. Bu işbirliği tartışmasız modernist düşüncenin çizdiği sınırlar içinde kalır. Ayrımcı kural koyucu metodoloji neyin bilgi olup olmadığına ya da neyin metot olarak kabul edilip edilmeyeceğine karar verirken moderniteyi referans alır.

Halbuki insanoğlu neyi bilgi kabul edip etmeyeceği değerlendirirken esasında sembolik değişim içinde mana, değer ve niyetleri paylaşma sürecinde yaratılmış varlık olduğunu, birbirinden farklı değil daha da benzediğini, insanların ortak niteliklerinin farklılıkların daha değerli olduğunu dikkate alırsa ya da tam tersinden düşünülür-

²⁷ Makalenin ana temasını oluşturan retorik dışında Tony Lawson ve Uskali Maki *realist kritiği*, W.O. Quine ve Bas van Fraassen *nedensel holizmi*, A.J. Randall *akılcı anlatımı* modernist metot ve bilgiye karşı olan diğer yaklaşımlardır. Bkz. T. A. BOYLAN- P. F. O'GORMAN, **Beyond Rhetoric and Realism in Economics: Towards a Reformulation of Economic Methodology**, Routledge, London, 1995; bu eserin eleştirisi için Bkz. E. SENT, "Book Reviews: Beyond Rhetoric and Realism in Economics", **Journal of Economic Literature**, Vol. 34(1996), s. 1946. Ayrıca Randall için Bkz. Alan RANDALL, "What Practicing Agricultural Economists Really Need To Know About Methodology?", **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 75(1993), s. 48-60. Farklı görüşleri ile modernizm sonrası harekette yer alan ve değinilmesi gerekli iki diğer isim ise Dan Hausman ve Jack Amariglio'dur.

²⁸ William WALLER- Linda ROBERTSON, "Why Johnny (Ph.D., Economics) Can't Read", **Journal of Economic Issues**, Vol. 24(1990), s. 1027-1028.

²⁹ McCloskey'in çalışmalarını yeni arayışlar arasında yer veren Türkçe literatürde öncü çalışma ve diğer arayış çabaları için Bkz. BUĞRA, s.351-376; Ömer DEMİR, **İktisat ve Yöntem**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 256-268. Ayrıca Bkz. Donald McCLOSKEY, **The Rhetoric of Economics**, University of Wisconsin Press, Madison, 1985; yine McCLOSKEY'in **If You're So Smart: The Narrative of Economic Experience**, University of Chicago Press, Chicago, 1990'a bakılabilir; ayrıca editörleri John S. NELSON, Donald McCLOSKEY ve Allan MERGILL olan **The Rhetoric of Human Inquiry**, University of Wisconsin Press, Madison, 1987 içinde Arjo KLAMER, "As If Economists and Their Subjects Were Rational" ve editör olarak KLAMER ve McCLOSKEY'e nobel ödüllü neo-klasik R. SOLOW'un da eşlik ettiği **The Consequences of Economic Rhetoric**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988'e bakılabilir. Şunu da ekleyelim; retorikğin epistemoloji çalışmalarında anlam bulması 1986 yılında Wellesley Kolejinde düzenlenen İktisadın Retoriği Konferansı'na dayanır.

se tüm bu insan ilişkileri ayrı ele alırsa ne olur?³⁰ Booth'un bu sorusu retorığı, iyi konuşma sanatının ötesinde, rasyonel seçim teorisi tarafından şekillendirilen insan algılama biçiminde radikal değişim yapan bir kavram kimliğine bürümektedir.

Bu kavram hem teorik hem de pratik açıdan rasyonelliğin ve onun üzerine inşa edilen ayrımcı kural koyucu metodolojinin fikirlerine aynı zamanda irrasyonel olmayan bir eleştiri sunmaktadır. Çünkü sembolik değişim yani insanları kendilerinin ve birbiri ile olan etkileşimlerinin yarattığı kavramları iletişimde kullanmaları bilimsel faaliyetlerin insan ve toplumdan bağımsız nesnel bir olgu olmadığına işaret eder.

Neyin bilim olup olmadığını belirleme çabalarının ilerlemeci çizgideki konsensüsünün nesnel değerlendirme kriterleri geliştirememesinin ardında, nesnelliğin insana bağlı olması, bir başka açıdan nesnelliğin bir tür öznellik bütünlüğü anlam kazanması gerekçe gösterilebilir. Üstelik metodoloji ve epistemolojinin bilimsel araştırmaları geriden izlemesi de nesnelliği tarihselleştirir.

İşte McCloskey'in retorik iktisadı, iktisatçıların modernist, temelci (fundamentalist) ve kartezyen epistemoloji ve metodolojilerine yönelik bir meydan okumadır. Bireyin bilimsel faaliyetlerini şekillendiren evrensel-objektif metod değil, birey-toplum etkileşimidir.

Retorik ile McCloskey sübjeyi bilmenin alternatif bir formülasyonunu geliştirmiş, iktisatçılara bilim karşısında ne yaptıklarını tanımlamalarına olanak tanımıştır. Yaptıkları konuşan bir topluluğun parçası olarak herhangi bir metota bağlı kalmadan, herkesin tartışmaya katılmada eşit haklara sahip olduğu, gerçek ve mantığın dışında metaforlarla birbirlerini ikna etmekten öte bir şey değildir.³¹ McCloskey'e göre retorik tüm bunları iktisatçıların yapmakta olduklarını, özde değiştirmeden başarabilmekte, iktisadi konuşma ve tartışmalara ortodoksiyi küçümseyip dışlamadan heterodoks sesleri dahil edebilmektedir.³²

Retorik ve dil düşüncenin elbisesidir. Dolayısıyla gerçeği ortaya çıkarmak için bu elbisenin analizi gereklidir.³³ İktisatçıların yaptıklarını anlamak bilimsel faaliyetlerin anlaşılması için yeterlidir.

Eserler, tartışmalar, fikirlere bağlılık ve bu fikirlerin savunma mekanizmaları, inanç ve kişilik özellikleri, iktisatçının yetişme tarzı, stratejik özellikler, bilimsel arena-daki konum gibi benzeri iktisatçılara ait niteliklerin anlaşılması yani retorik, elbisenin altındaki gerçeği açığa çıkarmakta kullanılacak temel analiz biçimidir. Modernist metod ise geriden gelir, ancak bilimsel faaliyetler yapıldıktan sonra bilimselliği değerlendirir.

³⁰ Wayne BOOTH, **Modern Dogma And the Rhetoric of Assent**, University of Chicago Press, Chicago, 1974, s. 134-135.

³¹ D. M. HAUSMAN, "Economic Methodology in a Nutshell", **Journal of Economic Perspectives**, (Spring 1989), s. 123.

³² Kevin QUINN, "A Rhetorical Conception Of Practical Rationality", **Journal of Economic Issues**, Vol. 30 (1996), s. 1128-1130.

³³ David SEBBERSON, "The Rhetoric of Inquiry or the Sophistry of Status Quo?", **Journal of Economic Issues**, Vol. 24(1990), s. 1019. Söylem analizinde tartışmasız önde gelen isim Arjo Klamer'dir. Bkz. A. KLAMER, "A Conversation with Amartya Sen", **Journal of Economic Perspectives**, (1989), s. 135; "Level of Discourse in New Classical Economics", **History of Political Economy**, Vol. 16(1984) ve David Colander ile birlikte hazırladıkları *The Making of Economist* adlı çok daha güncel bir çalışması bulunmaktadır.

Sonuçta bu analiz biçimi metodun gereksizliğine işaret eder. Çünkü McCloskey'e göre bilim subjenin objelerle yaptığı sohbetten öte bir şey değildir.³⁴

Yukarıdaki anlamıyla retorik iktisada post-epistemolojik ufuk kazandırabilmektedir. Özellikle bildiklerimizi nasıl bildiğimiz, bir başka deyişle, bilginin temelleri hakkında disiplinde hüküm süren yanlış kavramsallaşma konusunda iktisatçıları uyarır. Bilginin insana bağımsız olmadığını, bu bağın konuşma dili ile insana bağlandığını vurgular. O halde metodolojik üstünlük bu konuşma dilinin ikna ediciliğine koşuttur. Bu durumda başarılı metot çalışmaları yoktur, daha fazla ikna gücüne sahip söylemler vardır.

Ancak retorik ne bildiğimizi veya bildiğimizi düşündüğümüzü etkilemez, özü korur. Etkisi dolaylıdır, retorüğün sağladığı ufukla, disiplin daha önce yaptığını yapmaya devam edecek, yine metaforlarla iktisatçılar birbirini ikna etmeye çalışacak, ancak bu sefer yaptıklarının retorikten başka bir şey olmadığını algılamalarına ve retorik için metafor kullandıklarını görmelerine yol açacaktır.³⁵

McCloskey bilgi ve metottaki tekdüzeliliğin kanunlaşmasından ayrımcı kural koyucu metodolojinin yayılmasından endişe duyup, metodolojik kanunlaşmanın iktisadın gelişmesine engel olduğu savından hareket etmektedir.³⁶ Kuralları koyan teoriler değil insanlardır. İnsanlar kendi kararlarını kendileri alır, öyleyse her hangi bir argümanın başarılı olabilmesi için ikna edici olması gerekmektedir.³⁷ Bu ise retorikten başka bir şey değildir.

McCloskey Chicago Okulu geleneğinin uzantısı kabul edilebilir. Chicago Okulunun devlet müdahalesi-piyasa ekonomisi yaklaşımını McCloskey metodoloji-retorik ile benzeştirir. Yani nasıl devlet müdahalesi ana akımı temsil eden Chicago geleneğinde arzu edilmeyen bir durum ise, metodolojide iktisatçıların bilimsel çalışmalarını sıkıntıya sokar, yanlış yönlendirir. Bu yüzden McCloskey liberal felsefeden sapmaz.³⁸

McCloskey daha önce belirtildiği gibi ekonominin 1940'lardan beri kum havuzunda oynayan çocukların elinde kaldığını savunur. İktisadın bu düşüşün arka planında ona göre üç iktisatçının yanlış fikirlerinin büyük etkisi olmuştur. Lawrence

³⁴ Bu paragrafı destekleyen görüşler McCloskey'in şu eserlerinde bulunmaktadır: D. McCLOSKEY, "Why I am no Longer a Positivist", **Review of Sociology and Economics**, Vol.43(1989), s. 225-238; "Two Replies and a Dialogue on the Rhetoric of Economics", **Economic Philosophy**, Vol. 4(1988), s. 150; "Reply to Caldwell and Coats", **Journal of Economic Literature**, Vol. 22(1984), s. 580.

³⁵ Fakat bu çerçevede McCloskey metaforları sorgulama endişesinde değildir, özel değişim aramaz, faziletini konuşma ahlakını zenginleştimede görür, Bkz. D. McCLOSKEY, **Knowledge and Persuasion**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 341. Bu konuda Robinson Crusoe güzel bir örnek teşkil eder. Robinson Crusoe iktisatçılar, sosyologlar ve diğer sosyal disiplinlerde hatta sinema ve diğer sanatlarda farklı mesaj vermek için kullanılır. McCloskey'in retorüğü metaforu kabul eder, uygunluğunu sorgulamaz.

³⁶ McCLOSKEY, "Rhetoric of Economics", s. 480-483. Hakim metodolojiden endişe duyan diğer bir çalışmada Kenneth BAYNES ve diğerleri (editörler), **After Philosophy**, MIT Press, Cambridge, 1991 içinde; Charles TAYLOR, "Overcoming Epistemology".

³⁷ Copernicus'un yıldızlara ilişkin hareket tezi retoriksel açıdan ikna edici ama ampirik açıdan delillerle test edilmemişti ve bu yüzden neredeyse 150 yıl rafta kaldı.

³⁸ Serbestlik baskıdan kurtulmak yani negatif özgürlüktür, Bkz. Isaiah BERLIN, **Four Essays On Liberty**, Oxford University Press, Oxford, 1989, s. 118. Hatta McCloskey Taylor'un kendisinin retorüğü pozitif özgürlüğün karşıtı görmesine karşı çıkmasını eleştirir, Bkz. Charles TAYLOR, **Philosophy and The Human Sciences**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Klein, Paul Samuelson ve Jan Tinbergen sırasıyla istatistiksel anlamlılık, karatahta iktisadı ve sosyal mühendislikle iktisadı yanlış yönlendirmişlerdir.³⁹ Sözü edilen üç yanlışın kavramsallaşması, iktisatçıların objektif, değerden arınmış davrandıklarını iddia etmelerine neden olmuştur. İktisatçıların karşı karşıya kaldıkları sorunların değerden bağımsız olmaması, değerden bağımsız çözüm üretmeyi olanaksızlaştırıp, iktisatın rolü iktisadın felsefeye daha fazla bağlanmasına yol açmıştır. Genel yanlış iktisadın ilgi sahasının insanlar yerine ekonomik modeller olması, iktisatçıların yerine değerini insanların belirlediği istatistiğin anlamlı olanı belirlemesidir.⁴⁰

McCloskey iktisat biliminin şayet gerçek dünyadan bir şeyler üretecekse; düşünme ve izlemeye, teori yapma ve gözlemlemeye, hayal etme ve hissetmeye, konuşma ve dinlemeye, model ve tarihe, metafor ve hikayelere gereksinim olduğunu belirtir. Bu ikili açılımlar yapılamadığından, iktisat geçici moda konularla uğraşıp, değişmeyenleri bulmayı bir kenara itmiştir.⁴¹

Kısacası retorik, epistemolojinin işlevselsizliği karşısında pratik çözüm ve yaklaşımlar üreten özgürlükçü araştırma ve sorgulama düşüncesi, metodun belirleyiciliğini aşma çabasıdır.

4. METAFOR: RETORİK APARATI

İktisatçıların birbirlerini ikna etmek için araçlar geliştirmesinin önemini vurgulayan retorik, bu ikna araçlarının bilim yapmada şüphesiz temel bir rol üstlendiğini kabul eder.

Retorik perspektifte ikna sürecinin tartışmasız en etkili manipülasyon aracı metafordur.⁴² Metafor, bir şeyin diğeri cinsinden algılanmasına ve gözlemlenmesine yardımcı olur.⁴³ Zaten insanoğlunun düşündüğü ve davrandığı olağan kavram sistemi doğası gereği metaforiktir.⁴⁴ Işık ve sesinin su dalgaları biçiminde anlaşılması ve anlatılması bilimdeki metaforik düşünmenin en bilinen örneğidir. Metafor bu bağlamda insanların yeni öğrendikleri şeyleri daha önce bildikleri cinsinden ifade etme eğiliminde olduklarını gösterir. İktisatta ise arzın eğri, üretimin fonksiyon veya çocukların dayanıklı mal olması ya da en azından böyle görülmesi, metaforun iktisadi düşüncede ne derece etkili olduğunu kristalleştirir.⁴⁵

³⁹ D. McCLOSKEY- S. ZILIAK, "The Standard Error of Regression", *Journal of Economic Literature*, Vol. 34(1996), s. 97-114; D. McCLOSKEY, "Quarreling With Ken", *Eastern Economic Journal*, (Winter 1998), s. 111-116; ayrıca yukarıda adı geçen iktisatçılara eleştirisini kitaplaştırdığı çalışma D. McCLOSKEY, *The Vices of Economists: The Virtue of The Bourgeoisie*, University of Michigan and University of Amsterdam Presses, Michigan, 1997.

⁴⁰ **Challenge**, Interview With Deirdre McCloskey, Vol. 40(1997), s. 16-30; D. McCLOSKEY, "The Rhetoric of Economics-Revisited", *Eastern Economic Journal*, Vol. 23(1997), s. 359-363.

⁴¹ D. McCLOSKEY, "Aunt Deirdre's Letter to a Graduate Student", *Eastern Economic Journal*, Vol. 23(1997), s. 241-245. Burada McCloskey oyun teorisini modaya örnek verir.

⁴² Aristoteles metaforu başka bir kimseye ait sözün aktarılması olarak tanımlar. Bkz. Aristotle, (Çev. Kenneth Telford), *Poetics*, Gateway Editions, Indiana, 1961.

⁴³ Metin COSGEL, "Rhetoric in the Economy: Consumption and Audience", *Journal of Socio-Economics*, Vol. 21(1992), s. 363-378.

⁴⁴ George LAKOFF- Mark JOHNSON, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, s. 3.

⁴⁵ İktisattaki metaforik yapıların farklı örnekleri için Bkz. Philip MIROWSKI, *More Heat Than Light*, Cambridge University Press, New York, 1989; McCLOSKEY, *The Rhetoric of Economics*; Willie HENDERSON, "Metaphor in Economics", *Economics*, (Winter 1982), s. 147-153; Philip MIROWSKI (editör), *Natural Images in Economic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994 içinde; Arjo KLAMER- Thomas C. LEONARD, "So What's an Economic Metaphor?".

Metafor yeni bir anlam üretmek için iki farklı araştırma sahasının interaktif düzlemde buluşmasıyla ortaya çıkar. Buluşma bire bir veya tam bir kopyalama değildir. Bu haritalandırma işleminde bir sahanın tüm özellikleri diğerine aktarılmaz. Örneğin, çocukların dayanıklı mal kabul edildiği metafor, dayanıklı mal olan buzdolabı ile karşılaştırılırsa, ortaya çıkan benzetmede ailelerin çocuklarına ait aldığı çeşitli kararları açıklarken, buzdolabının yiyecekleri saklamasını bu benzetmenin içine dahil etmediği görülür. Çocukların beyni vardır, aileleri ile konuşurlar, geri besleme yapabilirler. Bu özelliklerin buzdolabında anlamlı bir denkliliğini bulmak olanaksızdır. Dolayısıyla metaforlar yansıttıkları gerçeği bazı yönlerini gizlerler ya da görmezlikten gelirler.⁴⁶

İktisadın fizik ile olan analogik bağı metaforların kullanımını yaygınlaştırır. Klammer-Thomas-Leonard metaforları işlevlerine göre pedagojik, öğretici(anlamaya yardımcı) ve yapıcı olmak üzere üçe ayırır. Akış şeması (circular flow diagram) gibi pedagojik metaforlar bir ifadeyi açıklamak ve göstermek için kullanılırlar. Beşeri sermaye (human capital)⁴⁷ gibi öğretici metaforlar ise bir fenomene değişik/yeni bir açıdan yaklaşarak düşünmeyi kolaylaştırmada daha da etkili olur.⁴⁸ Yapıcı metaforlar pedagojik ve öğretici metaforlara temel teşkil ederek düşünceyi şekillendirir, teorilerin oluşumunda rol alır.⁴⁹

İktisattaki en bilinen metaforların başında Smith'in görünmez eli gelir. Bu metafor bağımsız bir dünyada otonom bireysel tercihlerin koordinatörü olarak piyasa sisteminin düzgün işleyişine olan hayranlığı yansıtır.⁵⁰ Tam rekabet piyasası ise doğal seleksiyonun ekonomiye uyarlanmasıdır. Darwin bir çok disiplin gibi iktisadı da evrimci görüşleri ile etkilemiştir. Karını uzun dönemde maksimize edemeyen firmalar proses-ten dışarıya atılır. Kar maksimizasyonu hayata kalmanın temel kriteri gösterir.⁵¹ İktisat organik metaforların dışında mekanik metaforlardan da yararlanır. Çağdaş mekanik metafora otomobil en güzel örneği teşkil eder. Bu metafor otomobili yolda tutma kaygısını ön plana çıkararak devletin ekonomiye müdahalesine gerekçe hazırlar.⁵² Ayrıca iktisatta metafor kullanımında sık sık hedonik metaforlara yer verilir. Bunun en güzel örneği ise çalışmanın zahmet, paranın mutluluk aparatı kabul edilmesidir.⁵³

⁴⁶ Metin COSGEL, "Metaphors, Stories, and the Entrepreneur in Economics, *History of Political Economy*, Vol. 28(1996), s. 61.

⁴⁷ Hatta sosyal sermayede bu tip metaforlara örnek olarak verilebilir, güncel bir çalışma için Bkz. Michael DAVERN, "Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For A More Complete Social Science", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 56(1997), s. 287-288.

⁴⁸ MİROWSKI (editör), *Natural Images in Economic Thought*, içinde; KLAMER-LEONARD, "So What's an Economic Metaphor?", s. 31-32.

⁴⁹ Richard BOYD'a göre yapıcı metafor, bilimsel teorilerin ikamesi olabilen ifade aracıdır; bir yazının anlamını başka bir şekilde ifade edecek uygun anlatım olmadığında bilim adamları teorik iddialarını yapıcı metaforlarla anlatırlar, Bkz. Andrew ORTOAY (editör), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, New York, 1979 içinde; Richard BOYD, "Metaphor and Theory Change: What is Metaphor a Metaphor For?", s. 360.

⁵⁰ EVENSKY, s. 197.

⁵¹ N. J.FOSS, "The Biological Analogy and The Theory of the Firm: Marshall and Monopolistic Competition", *Journal of Economic Issues*, Vol. 28(1994), s. 1115-1116; Bioyjik metaforları iktisattaki diğer kullanımları için Bkz. E. L. KHALIL, "The Five Careers of The Biological Metaphor in Economic Theory", *Journal of Socio-Economics*, Vol. 27(1998), s. 29-43.

⁵² J. Wilson MIXON, "Keeping it on the Road: A Metaphor for Economy", *Et Cetera*, Vol. 52(1995), s. 292-299.

⁵³ Bu hedonik metaforun açıklama ve eleştirisi için Bkz. R. E. LANE, "Work As Disutility and Money As Happiness: Cultural Origins of a Basic Market Error", *Journal of Socio-Economics*, (Spring 1992), s. 43-65.

Metaforun iktisatta daha bir çok örnek uygulama alanı bulunmaktadır.⁵⁴ Metaforlar, insanın düşüncesi ve bu düşüncüyü şekillendiren unsurlardan bağımsız değildir. O halde bilimi insandan ayrı ve hatta üstün olduğunu düşünmek modernizmin post-modernizmle ikame edildiği günümüzde hiçte anlamlı olmayacaktır.

Sonuçta iktisatta metaforların kullanımı, retorik perspektifin iktisat bilime ait öngörülerini doğrular, anlatım gücü ve tartışma disiplini bilimsel gelişmenin temel kaynağı kabul edilir.

SONUÇ: MODERNİST OLMAYAN BULGULAR

Modernizmin bölücü, ayrımcı ve kural koyucu bakış açısının bilim adamlarını ve elbette ki iktisatçıları sınırlaması bilimsel özgürlük arayışlarını son yıllarda hızlandırmıştır. Bu liberal ötesi, özgürlüğe sınır çizmek istemeyen tavır, modernizmin kabuğunun kırılmasına yol açmıştır. Epistemoloji ve metodolojide de açıkça hissedilen bu baş kaldırma radikal bir harekete dönüşmektense, modernizmi de içinde barındırabilen bir özgürlük anlayışı türetmiştir. Post-modernizmin iktisattaki retorik ile somutlaşan görünümü, bilgi ve metot gibi şimdiye kadar bilimsel çalışmalarda merkezi rol üstlenen iki kavramı sorgulamakla birlikte, iktisadın özünde bir değişiklik yaratmamaktadır. Fakat bu bile Batı paradigması içinde çatlak seslerin yükseltebileceği bir platform yaratmasından dolayı çok önemli bir gelişmedir.

Retorikten alınan ders, iktisatçıları gereğinden fazla modernist metodoloji ve epistemoloji ile ilgilenmemeleri, bilginin insandan bağımsız olmadığı ve aslında neyin kötü, neyin iyi olduğuna karar verecek evrensel değer yargısından bağımsız kriterlerin bulunmadığıdır.

Sonuçta bu çalışmanın bulguları şöyle özetlenebilir:

- Modern bilim metodoloji ve epistemolojiyi hep bilimi farklı kılmak için kullanmıştır.
- Halbuki bilim insan ve toplumdaki bağımsız bir nesne değildir.
- Modern bilim yine Batı tarafından post-modernizm ile aşılacaktır. Doğu post-modernizmi de veri olarak almak zorunda kalmıştır.
- Bu durum Doğu bilimini oryantalist-oksidantalist karışım ile biçimsizleştirir.
- Retorik iktisadın modernizme verdiği post-modernist bir karşılıktır. Bu karşılık kuşatıcıdır, yani modernizmi reddetmez.
- Özellikle McCloskey'in liberal öğretiden ayrılması, post-modernizmin Batı kaynaklı olduğunu ve modernizmi yok etmek düşüncesinde olmadığını gösterir, sadece sorgular sonra kuşatır.
- Metafor retorisi doğrular. İnsan düşüncesinin nesnelleştirilemez olduğuna işaret eder. Metafor bilim yapmada, toplumdaki ve diğer disiplinlerden kaynaklanan etkileşimin gücünü açığa çıkarır. Bu etkileşim modernizmin yayılmacılığını destekler.

⁵⁴ D. George'nin ilginç bir çalışmasını hemen burada belirtelim. Bu çalışmada George dünyada en çok satan on iktisat kitabını inceleyerek devlet, enflasyon ve diğer bazı önde gelen konularda bu kitapların kullandığı ortak metaforları bulup çıkarmıştır. David GEORGE, "The Rhetoric of Economics Texts", *Journal of Economic Issues*, Vol. 24(1990), s. 1027-1045.

- Retorik, metaforik ikna süreci ile desteklendiğine göre, iktisat teorileri aynı olguyu açıklamaya çalışan rakip teoriler değil, olgusal oluşumun farklı tasarımlarıdır. Kısacası, iktisat açıklayıcı olmaktan öte kurucu ve kurgulayıcıdır.

- İktisatçı modernist paradigma çerçevesinde fizikçi gibi düşünse de, düşüncelerini aktarabileceği tek yol konuşması yani anlatım gücüdür.

- Batı Doğu karşındaki ezici üstünlüğünü yeni paradigma arayışlarında da sürdürmektedir.

- Batı ve Doğu Doğuyu tam olarak algılayamamaktadır.

- Bu çalışma, Batıyı referans kabul etmeyi eleştirirken Batıyı referans aldığından yukarıdaki bulguları destekler.

Sonuç: En azından artık kral çıplak değil.

KAYNAKÇA

1. ADOMO T.W. ve diğeri, **The Positivist Dispute in German Sociology**, Harper and Row, New York, 1976.
2. ARİSTOTLE (Çev. Kenneth TELFORD), **Poetics**, Gateway Editions, Indiana, 1961.
3. BAYNES Kenneth ve diğeri (editörler), **After Philosophy**, MIT Press, Cambridge, 1991.
4. BERLIN Isaiah, **Four Essays On Liberty**, Oxford University Press, Oxford, 1989.
5. BOOTH W **Modern Dogma And the Rhetoric of Assent**, University of Chicago Press, Chicago, 1974.
6. BOYLAN T.A.- P.F. O'GORMAN, **Beyond Rhetoric and Realism in Economics: Towards a Reformulation of Economic Methodology**, Routledge, London, 1995.
7. BROWN H. I., **Perception, Theory and Commitment**, University of Chicago Press, Chicago, 1977.
8. BUĞRA Ayşe, **İktisatçılar ve İnsanlar**, İletişim Ya., İstanbul, 1995.
9. CALDWELL B., "Clarifying Popper", **Journal of Economic Literature**, Vol. 29 (1991).
10. CASTLE E.N., "On Scientific Objectivity", **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 50(1968).
11. **Challenge**, Interview With Deirdre McCloskey, Vol. 40(1997).
12. COSGEL Metin, "Metaphors, Stories, and the Entrepreneur in Economics", **History of Political Economy**, Vol. 28(1996).
13. COSGEL Metin, "Rhetoric in the Economy: Consumption and Audience", **Journal of Socio-Economics**, Vol. 21(1992).
14. DAVERN Michael, "Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For A More Complete Social Science", **American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 56(1997).
15. DEMİR Ömer, **İktisat ve Yöntem**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
16. EREN Ercan, **İktisatta Yöntem**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1992.
17. EVENSKY Jerry, "Ethics and Invisible Hand", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 7(1993).
18. FEIGL H.- G. MAXWELL (editörler), **Scientific Explanation, Space, and Time, Minnesota Studies in the Philosophy of Science**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962.

19. FEYERABEND P., **Against method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge**, NLB, London, 1975.
20. FOSS N. J., "The Biological Analogy and The Theory of the Firm: Marshall and Monopolistic Competition", **Journal of Economic Issues**, Vol. 28(1994).
21. GEORGE David, "The Rhetoric of Economics Texts", **Journal of Economic Issues**, Vol. 24(1990).
22. GLEYMOUR C., **Theory and Evidence**, Princeton University Press, Princeton, 1980.
23. HARRE R., "History of Philosophy of Science", **Encyclopedia of Philosophy**, Vol. 7, MacMillan, London, 1967.
24. HAUSMAN D. M., "Economic Methodology in a Nutshell", **Journal of Economic Perspectives**, (Spring 1989).
25. HENDERSO Willie, "Metaphor in Economics", **Economics**, (Winter 1982).
26. KHALIL E. L., "The Five Careers of The Biological Metaphor in Economic Theory", **Journal of Socio-Economics**, Vol. 27(1998).
27. KLAMER A., "A Convensation with Amartya Sen", **Journal of Economic Perspectives**, (1989).
28. KLAMER A.- D. McCLOSKEY- R. SOLOW, **The Consequences of Economic Rhetoric**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
29. KLAMER Arjo, "Level of Discourse in New Classical Economics", **History of Political Economy**, Vol. 16(1984).
30. KÜÇÜKKALAY A. Mesud, **İstanbul 24 Saat-İktisadi İdeolojik ve Toplumsal Bir Deneme-**, Isparta, 1996.
31. KUHN T., **The Structure of Scientific Revolutions**, Cambridge University Press, Cambridge, 1962.
32. LAKATOS I.-A. MUSGRAVE (editörler), **Criticism and the Growth of Knowledge**, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
33. LAKOFF George-Mark JOHNSON, **Metaphors We Live By**, University of Chicago Press, Chicago, 1980.
34. LANE R.E., "Work As Disutility and Money As Happiness: Cultural Origins of a Basic Market Error", **Journal of Socio-Economics**, (Spring 1992).
35. MACE C. H. (editör), **British Philosophy in the Mid-Century**, Allen and Unwin, London, 1957.
36. McCLOSKEY D., "Reply to Caldwell and Coats", **Journal of Economic Literature**, Vol. 22(1984).
37. McCLOSKEY D., "Two Replies and a Dialogue on the Rhetoric of Economics", **Economic Philosophy**, Vol. 4(1988).

38. McCLOSKEY D., "Aunt Deirdre's Letter to a Graduate Student", **Eastern Economic Journal**, Vol. 23(1997).
39. McCLOSKEY D., "Quarreling With Ken", **Eastern Economic Journal**, (Winter 1998).
40. McCLOSKEY D., "Rhetoric of Economics", **Journal of Economic Literature**, Vol. 20(1983).
41. McCLOSKEY D., "The Rhetoric of Economics-Revisited", **Eastern Economic Journal**, Vol. 23(1997).
42. McCLOSKEY D., "Why I am no Longer a Positivist", **Review of Sociology and Economics**, Vol. 43(1989).
43. McCLOSKEY D., **If You're So Smart: The Narrative of Economic Experience**, University of Chicago Press, Chicago, 1990.
44. McCLOSKEY D., **Knowledge and Persuasion**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
45. McCLOSKEY D., **The Rhetoric of Economics**, University of Wisconsin Press, Madison, 1985.
46. McCLOSKEY D., **The Vices of Economists: The Virtue of The Bourgeoisie**, University of Michigan and University of Amsterdam Presses, Michigan, 1997.
47. McCLOSKEY D.-S. ZILIAK, "The Standard Error of Regression", **Journal of Economic Literature**, Vol. 34(1996).
48. MIROWSKI Philip (editör), **Natural Images in Economic Thought**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
49. MIROWSKI Philips, **More Heat Than Light**, Cambridge University Press, New York, 1989.
50. MIXON J. Wilson, "Keeping it on the Road: A Metaphor for Economy", **Et Cetera**, Vol. 52(1995).
51. NELSON J. S.- Donald McCLOSKEY-Allan MERGILL (editörler), **The Rhetoric of Human Inquiry**, University of Wisconsin Press, Madison, 1987.
52. ORTOAY Andrew (editör), **Metaphor and Thought**, Cambridge University Press, New York, 1979.
53. QUINN Kevin, "A Rhetorical Conception Of Practical Rationality", **Journal of Economic Issues**, Vol. 30(1996).
54. RANDALL A. J., "Against Demarcation: A Critique of Official Methodology of Economics", **Lectures in Economics: Philosophy of Thought Conference, Proceedings of a Symposium in Honor of John R. Jack Edwards**, Oregon State University, Oregon, 1986.

55. RANDALL Alan, "What Practicing Agricultural Economists Really Need To Know About Methodology?", **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 75 (1993).
56. REDMAN D.A., **Economics and the Philosophy of Science**, Oxford University Press, New York, 1991.
57. SEBBERSON David "The Rhetoric of Inquiry or the Sophistry of Status Quo?", **Journal of Economic Issues**, Vol. 24 (1990),
58. SENT E., "Book Reviews: Beyond Rhetoric and Realism in Economics", **Journal of Economic Literature**, Vol. 34(1996).
59. SMITHE. D, "Methodology for Agricultural Economists: An Instrumental Perspective", **Journal of Agricultural Economics**, Vol. 78(1996).
60. TAYLOR Charles, **Philosophy and The Human Sciences**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
61. WALLE William - Linda ROBERTSON, "Why Johnny (Ph. D., Economics) Can't Read", **Journal of Economic Issues**, Vol. 24(1990).